

Dones amb autoritat durant el cristianisme antic: El cas de *Balèria* a l'illa de Mallorca

Margalida Eugènia Canyelles Mas

Introducció

El present article és només la primera part d'un estudi més extens i complex encara en procés d'elaboració. Aleshores, n'exposaré aquí algunes dades introductòries i algunes possibles hipòtesis, sense cap pretensió d'arribar a una conclusió definitiva i tancada. La meua actitud és, més bé, de crítica i aprenent, d'investigadora i oberta davant les noves dades que puguin anar sorgint en el procés d'aquesta investigació.

No s'equivocava la novel·lista i crítica britànica Virgínia Woolf quan deia: “[...] el futur florirà, d'una manera o altra, del passat”.¹ De fet, redescobrir el passat ens du a comprendre i remoure els mecanismes de *poder* del present: un *poder* legal, no sempre legítim, d'on hauria d'enraigar l'*autoritat* necessària per transformar, configurar i construir, en igualtat d'oportunitats per a tota la humanitat, un futur millor i global. Aquesta seria l'espurna primordial que mou la investigació.

Per què deim tot això, quin sentit té per al nostre estudi? Doncs el tema que tractarem ens farà conscients de l'ús del *poder*, dels condicionaments socials i culturals determinats i establerts a partir d'un sistema *patriarcal i androcèntric*, en els quals ha estat i encara està sotmesa una part de la humanitat. Condicionaments que han limitat i han impedit exercir, plenament, l'*autoritat* i el *poder* a la resta d'individus considerats com a *no persones* (per raó de sexe, edat, color de pell, cultura, classe social, orientació sexual...).

Com veurem, l'*autoritat* i el *poder* són dos termes que fluctuen i es complementen mútuament. D'aquí que no deixi indiferent a ningú el fet de reconèixer l'*autoritat* de dones concretes dins la història i encara menys dones amb autoritat dins el cristianisme antic. D'aquestes dones es fa visible, encara avui, l'emergent força creativa i dinàmica que s'obre pas entre un *poder* opressiu

que les ha volgut sotmetre negant subtilment l'exercici de la seva *autoritat* i *poder*. Són testimonis de dones valentes que volen formar part activa en la construcció i configuració de la seva pròpia vida i història. Un dret que els és legítim, com ho és també per a la resta de la humanitat negada i silenciada al llarg de la història.

Conscient, doncs, de la complexitat i la novetat de la present comunicació, es fa necessari exposar breument la nostra intenció (interès), el nostre punt de partida i el tipus de metodologia utilitzada.

- 1) En primer lloc, la nostra intenció és ben clara: intentar revelar, en la mesura de les nostres possibilitats, allò que roman ocult i silenciada al llarg de la història. En aquest cas, treure a la llum la història perduda de les dones que formaren part activa en la història dels orígens del cristianisme a les nostres illes. Dones que deixaren una petjada innegable de la seva *autoritat* i que demanen ser revelades i recordades.
- 2) En segon lloc, partiré dels estudis de gènere. Es tracta d'uns estudis que miren la història, amb uns ulls diferents, des d'una perspectiva relativament nova, aplicada al camp de la investigació històrica. Llavors, els estudis de gènere són estudis sobre el tipus de construcció social, basats en les diferències sexuals. Aquest significat pot canviar en funció del lloc geogràfic, la cultura i el temps històric. El sexe correspon a un fet biològic, producte de la diferenciació sexual de l'espècie humana. En canvi, el significat social que se li dóna s'anomena *gènere*. L'antropòloga mexicana Marta Lamas² defineix la categoria de *gènere* com 'La construcció cultural sobre la diferència sexual.' Segons els estudis antropològics, les elaboracions històriques dels gèneres són sistemes de *poder* amb un discurs hegemònic que pot donar compte i justificar, en certa manera, l'existència dels conflictes socials i de la supremacia del *poder* existent, sense donar gaires alternatives al canvi. Tot dependrà de l'ús que se'n faci dins la història. Per això, revelar-ho forma part d'una investigació històrica més integral i plural.
- 3) En tercer lloc, els mètodes utilitzats. Són els propis de la investigació científica, utilitzats en el camp de les ciències socials i aplicats a l'estudi de gènere: el mètode propi de la crítica històrica, la sociologia, els nous models d'aproximació contextual de l'antropologia cultural i social, juntament amb altres disciplines com ara l'arqueologia i l'epigrafia. La interdisciplinarietat dels mètodes ens ajuden a redescobrir allò que roman latent en la història semiculta; en el nostre cas, la història de les dones.

El predomini de la categoria anomenada "Hermenèutica de la sospita"³ (amb un estatus reconegut acadèmicament) és clau per al nostre estudi. Es tracta de la convicció que ni les teories científiques ni l'epistemologia i la metodologia que les

legitimen són neutres. Llavors, la teoria del *gènere* ha d'operar com un instrument crític i en constant autoavaluació per a no repetir els esquemes que volen combatre. En el cas de les fonts textuals, partim del principi heurístic que tots els textos, a l'hora de ser escrits, recopilats i interpretats, o fins i tot traduïts, sofreixen una acció d'uns esquemes mentals, uns interessos determinats, encara que no es facin conscients i explícits. Això val també per al nostre estudi. Conscient, doncs, de l'interès que mou la nostra humil investigació, el feim ben explícit.

Resumint, el propòsit d'aquesta comunicació forma part d'un estudi més ambiciós sobre el paper de la dona dins la història. Per dur a terme el nostre objectiu seguirem les petjades d'una dona cristiana, l'enigmàtica *Balària*, que revelada silenciosament a través d'un magnífic mosaic no deixa indiferent a ningú. Un mosaic ple de simbolisme que recobria la seva lauda sepulcral situada ni més ni menys que a l'interior de la basílica paleocristiana de Son Peretó, al municipi de Manacor. Ens hi aproximarem humilment, oferint només unes pinzellades introductòries. Això sí, obrint la perspectiva a noves possibles hipòtesis respecte de la inquietant pregunta de qui va ser aquesta dona, de si va tenir alguna importància en el desenvolupament del cristianisme a l'illa de Mallorca, de si va poder exercir algun tipus d'autoritat dins la comunitat de Son Peretó... Aquestes i d'altres preguntes que no podem respondre ara de forma definitiva ens qüestionaran al llarg de tota la comunicació.

Així doncs, com durem a terme la nostra tasca?

- a) Per començar, situarem *Balària* en el seu context més immediat, és a dir, en el jaciment arqueològic de la basílica de Son Peretó. Seguidament, farem al·lusió al seu context històric i aportarem una breu descripció de la seva lauda sepulcral en relació amb el conjunt litúrgic paleocristià. Sense poder aprofundir en el tema, deixarem apuntats alguns dels paral·lelismes basilicals més importants quant a l'arquitectura, la litúrgia i la tradició cristiana.
- b) En segon terme, analitzarem el significat etimològic del concepte d'*autoritat* i quina relació té amb el *poder* present al món mediterrani. Seguidament, veurem com les darreres investigacions històriques estan demostrant l'existència de dones que exercien una autoritat innegable dins les primeres comunitats cristianes. A partir d'aquí, anirem connectant constantment amb el tema de la present comunicació, centrat en el cas de *Balària*: va exercir aquesta dona algun tipus d'autoritat eclesial dins la comunitat de Son Peretó? Saber-ne quina és una de les coses que ens proposam revelar.

Lauda Sepulcral de *Balària* dins el conjunt basilical de Son Peretó, s. V-VI de l'era cristiana

L'única lauda sepulcral musiva trobada a hores d'ara a l'interior d'una basílica paleocristiana dins el conjunt basilical de les Illes Balears és el d'una dona: *Balària*.⁴

Apuntam, de totes formes, la vaga referència que es fa a les restes d'un altre mosaic sepulcral que cobria una lauda d'una tal Honòria,⁵ de la qual s'afirma la seva condició cristiana. Sembla que pertanyia a la basílica de sa Carrotja a Porto Cristo, també al municipi de Manacor. Si bé no queda clar que es trobàs a l'interior de la basílica, tampoc no queda clar que es trobàs a extramurs. Independentment d'on es trobava, és una dada prou interessant a la qual haurem de tornar si volem establir paral·lelismes i extreure noves hipòtesis sobre la dona i els orígens del cristianisme a l'illa de Mallorca.

La basílica de Son Peretó de Manacor, juntament amb la de sa Carrotja a Porto Cristo, la de Cas Frares de Son Fiol a Santa Maria del Camí i la de Son Fadrinet de Campos, forma part d'una de les evidències arqueològiques més apreciades dins l'estudi de l'antiguitat tardana a les Balears i dins l'estudi dels orígens del cristianisme a les nostres illes. Si comparem les restes basilicals paleocristianes espargides dins el conjunt peninsular, pareix increïble que en tan poc espai (Balears) hi hagi tantes basíliques paleocristianes.

Els estudis arqueològics per obtenir una referència cronològica de la basílica de Son Peretó han fet servir l'estructura arquitectònica de l'edifici. Hi ha consens en el fet que el model basilical sorgeix a la zona d'entre Síria i Palestina i del nord d'Àfrica cap a la segona meitat del segle V. En canvi, la comparació tipològica i estilística dels seus magnífics mosaics pertanyen a la segona meitat del segle VI,⁶ on es veu clarament la petjada de la influència bizantina.

Segons P. Palol,⁷ els paviments musivaris de Son Peretó contenen clares fórmules de procedència palestina i hebrea que s'haurien introduït per via nord-africana, influenciats clarament per l'art musivari bizantí. Així, si comparem la lauda sepulcral de *Balària* amb les inscripcions trobades a sa Carrotja (mateix tipus de lletra, fins i tot utilització de la lambda grega; la mateixa fórmula *fidelis in pace*, etc.) i les semblances estilístiques amb els craters que apareixen als mosaics menorquins, podem establir clars paral·lelismes amb els mosaics bizantins de la basílica de San Vital de Ràvena (Teodora, l'emperadriu bizantina, és qui subjecte el crater) i amb la basílica justiniana de Sabratha, a Tunísia.⁸

Per tant, la basílica de Son Peretó hauria estat construïda cap a finals del segle V i els paviments musivaris s'haurien construït cap a la segona meitat del segle VI durant el domini bizantí (534).

El que ha cridat l'atenció als estudiosos és el fet que les basíliques paleocristianes fossin construïdes majoritàriament dins l'època vàndala (455). Fet paradoxal si tenim en compte que sempre s'ha identificat el vàndals amb la confessió arriana, moviment nascut a l'interior del cristianisme i considerat herètic cap a l'any 379.⁹ Davant l'evidència arqueològica, la resposta dels investigadors sol ser que en aquesta època, a les Balears, la influència vàndala no trastocà gaire la vida dels insulars. I segurament fou així. Ara bé, tampoc no podem donar per fet que tots els vàndals, o almenys totes les dones vàndales, s'haguessin passat a l'arrianisme. Així pareix demostrar-ho la inscripció sobre un medalló de mosaic d'una tal Guil·lia Runa,¹⁰ nom vàndal posterior al 431. Es troba a l'interior de l'església de Sant Agustí a Hipona (nord d'Àfrica); l'epitafi la identifica com una "presbiterissa" (ofici sacerdotal) cristiana, no arriana.

Com veurem, la reflexió sobre l'arquitectura cristiana i la litúrgia és molt important per al nostre estudi. Aquí només en podem fer una petita anotació. Sembla, com demostren les darreres investigacions arqueològiques, que durant els primers segles del cristianisme la construcció arquitectònica de les basíliques paleocristianes seguien uns patrons que responien a unes necessitats litúrgiques marcades pel tipus de tradició cristiana que seguia la comunitat. Així ho constaten les diferents disposicions dels espais litúrgics de les basíliques i l'heterogeneïtat trobada a les diferents àrees geogràfiques. Tot això denota la riquesa i la diversitat de tradicions coexistents alhora. Segons Cristina Godoy, les comunitats dels primers anys de l'era cristiana, per norma general, no havien establert encara uns usos o *ordines* específics.¹¹ La basílica de Son Peretó no fou una excepció. La seva arquitectura va respondre també a unes determinades necessitats litúrgiques marcades i regides per unes determinades tradicions rebudes en la fundació de la comunitat. Sí, però quina tradició o tradicions seguiren a Son Peretó? Com veurem, el conjunt litúrgic de la basílica té algunes particularitats importants (l'existència de dues piles baptismals...) que encara cerquen una resposta consensuada dins l'àmbit de l'arqueologia paleocristiana.

Així, el conjunt basilical està format per la basílica (orientada est/oest), per l'àmbit baptismal amb dues piscines (dada a tenir en compte) de forma cruciforme i per una necròpolis.

Analitzarem els aspectes històrics i artístics del paviment musivari de la basílica i la lauda de *Balària* a partir del magnífic treball sobre els mosaics de Son Peretó realitzat per les professores Isabel M. Riera i R. Júlia Roman.¹² Així i tot, he anat comparant amb d'altres referències.¹³ La descripció de l'espai arquitectònic,¹⁴ és a dir, de l'escenari físic de la lauda sepulcral dins el conjunt basilical, la farem segons un croquis reconstruït per P. Palou a partir de les notes i fotografies realitzades pel descobridor de la basílica, Mn. Aguiló (1912).

Figura 1. Foto cedida pel Museu.

La lauda sepulcral de *Balèria* (fig. 1) es trobava als peus de la nau de l'evangeli, paviment musiu organitzat en cinc panells musivaris. La lauda conté un epitafi al·lusiú a la difunta. Encara que aparegui escrit *Balèria*, amb *B* i amb una lambda (λ) grega, el nom real segurament fou Valèria.¹⁵ A Àfrica en trobam paral·lelismes:¹⁶ alguna làpida amb el mateix nom de Balèria i d'altres amb el nom de Valèria (fig. 2).

La lauda és rectangular, amb unes mides de 2'67 x 1'28 m, i cobria dues tombes. Segons el prevere Mn. Aguiló, descobridor de la basilica, la fossa de la primera tomba tenia unes mides de 2'22x0'60x0'50 i estava coberta per sis lloses; l'altra, adossada

a aquesta, tenia unes dimensions més petites: 0'60x0'20x0'50. A l'interior dels sepulcres es varen trobar les restes del crani quasi complet d'una dona i fragments del fèmur i la tibia d'un infant. S'ha pensat que era fill seu, encara que també podria ser adoptat. Tenim constància epigràfica d'una tal Atanasia de Corycos,¹⁷ Cilícia, que diu: "(Tomba) de la diakon Atanasia i de Maria la seva filla adoptiva."

Anem a la simbologia i a la seva inscripció. Al mosaic que cobria la lauda distingim tres divisions ben diferenciades. A la part superior, hi trobam un símbol cruciforme dins triple corona. Aquest símbol s'ha identificat de diverses maneres: alguns autors el consideren una creu de Malta o bizantina¹⁸ i d'altres l'identifiquen amb una hòstia, és a dir, el pa de l'eucaristia.¹⁹ Si comparem l'hòstia amb la resta de simbologia eucarística de la lauda, aquesta interpretació pareix la més raonable. Els angles superiors de la lauda estan flanquejats per dos triangles vermells i els angles inferiors per dos coloms mirant el motiu central del pa eucarístic.

En el quadre central trobam l'epitafi següent: "*Balèria* fidel, va viure en pau seixanta anys. Va passar d'aquesta vida el dia II de les calendes d'octubre". La inscripció va precedida per un motiu vegetal de color vermell, que s'ha interpretat com una palma. Si establim paral·lelismes, la inscripció segueix les formes usuals: el nom de la difunta, acompanyat de l'expressió *fidelis in pace*, i de l'edat, *vixit*

Figura 2. Basilica de Seti. Segons N. Duval.

annis. Segons pareix, presenta una particularitat, ja que és l'únic cas on consta la data de la mort, sota la fórmula "*Tr(an)S(ivi) DE HAC VITA S(ub) D(ie) II KAL(endas) OCTO(brius)*". Segons apunta Navarro, aquesta indicació és molt important ja que a partir d'un determinat moment es va convertir en un element essencial del ritu cerimonial dedicat als morts. L'edat de *Balèria* és discutida, però pareix que hi ha un major consens a atorgar-li LX (60) anys.

En el darrer requadre de la lauda hi ha un crater, o calze, amb anses i cinc gallons ben destacats. J. Amengual, seguint de Palol, parla de copa caliciforme, semblant al famós crater de Ravenna esmentat abans. El crater estava flanquejat per dos motius en forma de cor o fulles d'hidra.

La làpida funerària és motiu d'investigació. El seu simbolisme i el privilegi que se li atorga enterrant-la dins la basílica ens du a plantejar, com ja hem apuntat, noves hipòtesis a la pregunta de qui va ser realment aquesta dona cristiana i quin paper va jugar dins el conjunt basilical de Son Peretó.

Dones i concepte d'autoritat dins el context de l'antiguitat tardana, segles V-VI de l'era cristiana

Per entendre què volem dir amb el títol de la present comunicació és del tot imprescindible contextualitzar el concepte d'*autoritat* dins el dret romà, vigent encara durant l'antiguitat tardana a la conca mediterrània.

J. Amengual Batle, analitzant els escrits del bisbe Sever de Menorca, així ens ho constata. Sever expressa clarament la situació de *Magona* (Maó) l'any 418, quan diu: "Una ciutat sotmesa a les lleis romanes."²⁰ Ja hem apuntat que la presència vàndala (455) i bizantina (534) a les illes no tallà d'arrel -ni prop fer-s'hi- el tipus de vida insular marcada per segles de romanitat. El procés de canvi a les illes segurament va tenir una evolució més lenta, segons constaten les fonts textuals i arqueològiques del moment. Evidentment, el fet geogràfic d'insularitat hi va influir de ple. Això feia que els nous canvis (socials, polítics o religiosos), imposats pel dominador de torn, arribassin més tard a les illes i per tant s'assimilassin més tard.

El terme *auctoritas* prové d'*augere*, 'augmentar'. L'arrel *aug-* implica el significat de 'fer créixer, completar, donar plenitud...'.²¹ En llatí clàssic aquella persona que posseeix autoritat és la que dóna valor a una cosa, n'és responsable, garant, testimoni i fundadora.²² L'autoritat fa referència a les característiques següents: als atributs o qualitats personals que determinades persones posseeixen i que les situa en una posició de preeminència o supremacia (moral), també coneguda com a **lideratge**, respecte de les altres persones. Fins i tot pot arribar a transformar i dirigir, sense coerció, comportaments, accions i decisions mitjançant la persuasió.

En canvi el *poder*,²³ la *potestas*, connota el sentit de 'poder', designa la capacitat d'algunes persones o institucions per **determinar** i influir la conducta dels altres. Es tracta d'un poder reconegut socialment, mitjançant documents de tipus jurídic i legal. Cal remarcar que el *poder* ve de fora (s'exerceix).²⁴ El poder, en si mateix, no és bo ni dolent. Com sembla, és inevitable usar-lo, tot dependrà del bon o mal ús que se'n faci.

El poder i l'autoritat fluctuen i es relacionen mútuament. L'exercici del *poder* sense *autoritat* pot esdevenir opressor, i una *autoritat* negada i silenciada es pot tornar estèril. Quan aplicam aquest concepte d'*autoritat* al món de la dona, hi ha una certa tendència a pensar que aquesta *autoritat* no té cap relació amb el *poder*, però no és així. Com veurem més endavant, les dones tendran diferents formes de continuar en el temps l'exercici de l'autoritat i, fins i tot, un cert poder sota l'influx i la pressió dels condicionaments socials i culturals en funció del gènere.²⁵

És important adonar-nos que del *poder* sorgeixen els fonaments de la construcció d'un ideal social, present sobretot en les ments de qui el formulen. Hi dominava un tipus d'imatge de dona ideal²⁶ i un tipus d'home ideal. Però no totes les dones ni tots els grups humans seguien l'ideal establert i normalitzat pel *poder* de l'estructura patriarcal vigent.

Hi ha estudis molt seriosos que comencen a revelar la presència d'una tendència a una major llibertat social per a les dones. No parlem d'una *alliberació* en sentit modern del terme, sinó d'un moviment que ja s'estava produint dins la societat romana en la qual el judaisme i el cristianisme participaren de forma activa. De fet, el cristianisme serà, d'entre d'altres cultes alternatius (místics), un dels llocs on la dona podrà exercir de forma plena la seva autoritat i un cert poder significatiu, en contra de l'ideal promulgat per Plutarco: "la fidelitat al propi marit implica la fidelitat als seus déus...".²⁷ Testimonis de dones jueves exercint la seva autoritat com a caps d'algunes sinagogues, tal com estan demostrant les fonts arqueològiques i epigràfiques.

En una necròpolis de l'illa de Thera es pot veure un epitafi dedicat a una tal Epiktas²⁸ a qui es dona el nom de sacerdot o prevere cap al segle III- IV de l'era cristiana. A Mindos, una dona de bona posició social, Teopempte, va ajudar en les despeses d'una sinagoga. La corresponent inscripció dels segles IV-V la proclama com a cap de la sinagoga arkhe.²⁹

No és el moment d'allargar-nos amb més exemples, això seria motiu d'un altre estudi, només volem deixar constància de l'existència de dones exercint la seva autoritat, encara que il·legal, legítima.

Context i dones amb autoritat dins el cristianisme antic. El cas de Balearia

Seguidament només podem aportar un esquitx a la gran tasca que s'està realitzant en aquest camp d'estudi en concret. Som conscient que les dades aportades necessiten un major aprofundiment, per la complexitat que es va fent evident al llarg de la comunicació. Així i tot, crec que serà suficient per tenir-ne una perspectiva més àmplia a l'hora d'abordar el nostre tema.

Les noves metodologies de les ciències socials aplicades a l'estudi dels orígens del cristianisme ens descobreixen, sorprenentment, que en els seus inicis hi havia una situació històrica, clarament plural, creativa i dinàmica. Així, l'estudi històric ens mostra que existiren diverses línies teològiques, escoles i tradicions cristianes que vivien alhora des del principi i que coexistiren durant un llarg temps amb moltes tensions.³⁰ D'aquí es podria entendre el que hem dit abans, l'evidència arqueològica de la diversitat en la construcció i disposició litúrgica de les primeres basíliques paleocristianes.

Ara bé, com tot procés històric, la història dels orígens del cristianisme no va està absent de conflictes i tensions (interns i externs). Entre d'altres, sabem que una de les causes d'aquestes tensions (ja des dels mateixos orígens del cristianisme) fou precisament acceptar l'exercici de l'*autoritat* de les dones a l'interior de les primeres comunitats cristianes. Moltes d'elles, atretes per una nova experiència religiosa, tengueren la força i el coratge d'exercir la seva autoritat, fundant i liderant comunitats cristianes des dels orígens del cristianisme.³¹

Com ha demostrat M. Y. MacDolald,³² el cristianisme primitiu va ser vist, sovint, com una amenaça contra la imatge de dona ideal i, en conseqüència, per mantenir l'equilibri de l'estructura del *poder* patriarcal, en el qual s'estava acomodant la "gran corrent eclesial". Aquest fet no pogué evitar la doble sensibilitat i les controvèrsies teològiques, a favor o en contra, del lideratge femení dins les primeres comunitats. Els mateixos escriptors eclesiàstics evidencien en els seus escrits la doble sensibilitat. Sobretot a l'hora de deixar constància del lideratge d'algunes dones rellevants, tendeixen a silenciar-les o desvirtuar-les minimitzant la seva vertadera importància dins el moviment cristià. Anem ara a veure alguns testimonis textuals que deixen constància d'aquesta doble sensibilitat.

Epifani (315-403), bisbe de Salamina, en la seva obra *Panairon* 49,2,1-3 (*Caixa de medicines*, tractament contra totes les heretgies) ens mostra com es feia ús dels textos bíblics a l'hora d'argumentar: "[...] Les dones, entre ells, són bisbes, preveres i la resta, com si no existís diferència de naturalesa. Per què en Crist Jesús no hi ha diferència entre home o dona" (Gal 3,28). Aquí veim clarament que s'argumenta i legítima l'autoritat del lideratge femení dins l'Església a partir de la tradició paulina (carta autèntica de Pau), utilitzada com a document d'autoritat.

Gregori d'Antioquia (s. VI) és un exemple d'una sensibilitat distinta dins el gran corrent eclesial (mort el 593). Reconeix l'autoritat de les dones i el seu lideratge ja des dels mateixos orígens fundacionals. En aquest cas, posa en boca de Jesús, dirigint-se a Maria Magdalena (segurament basant-se en la tradició joànica i marcana), el següent fragment: "Sigues la primera mestra per als mestres. Així Pere, que em va negar, aprengui que jo puc escollir dones com a apòstols."³³ Hem de saber que l'autoritat apostòlica fou rellevant en la transmissió i fundació de les noves comunitats cristianes.

A partir d'aquí, sorgeix la pregunta següent: I a Mallorca, quin tipus de sensibilitat regia la comunitat de son Peretó?

Així, les investigacions històriques que es fan a partir de les fonts textuais i arqueològiques estan demostrant i donant testimoni de l'existència de dones exercint una autoritat innegable dins les primeres comunitats cristianes. Dones amb autoritat apostòlica i profètica, indubtables mestres i evangelitzadores, cofundadores de la comunitat i partícips des dels inicis, formant part activa i fundacional en el desenvolupament del cristianisme.³⁴

Així ens ho evidencien els testimonis textuais del *Nou Testament*: la "diakonos Febe" que trobam a la carta de Pau Rm 16, 1 (aquest títol de *diakon* en masculí per referir-se a les dones encara era utilitzat al segle VI); l'«apòstol Junies» (Rom 16,7); les "mestres de dones Grapte" i la "mestre" gnòstica Marcelina (Irineu, *Contra las heregias* 1.25.6; cf Epifanio, *Panarion* 27.6); i les conegudes dones "profetes" com Jezabel (Ap. 2,20), etc. Si ens fixam bé, el títol d'aquestes dones apareixen en masculí; és un aspecte metodològic que cal tenir present a l'hora d'analitzar els textos.

Figura 3.a. Gúlia Runa.

Encara que tot això ens pot venir de nou, l'estudi sobre el ministeri de les dones a l'Església primitiva no és nou. N'hi ha molts estudis minuciosos, publicats en el segle XX i fins i tot abans. Actualment, la gran tasca investigadora comença a donar els seus fruits acadèmics.³⁵

Així, el treball de K. Madigan i Carolyn Osiek³⁶ pretén ser una font exhaustiva de tots els testimonis textuais, literaris, canònics i epigràfics que donen testimoni de les dones amb títols i funcions reconegudes com a oficis eclesials, és a dir, ordenades (tant a Orient com a Occident) com a diaconesses, *preveres* (fig. 3a-3b) i bisbesses (fig.

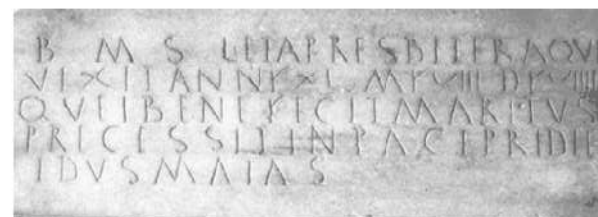

Figura 3.b. "Presbítera" Leta s. IV-V de Tropea, Calàbria (Itàlia meridional) CIL 10.8079; ILCV 1.1192.

4). A l'hora de parlar del concepte antic i modern dels oficis eclesials hi ha el perill de caure en anacronismes; hem de pensar que aquests han sofert variacions en el temps i l'espai. Per exemple, Macy Gary ha demostrat que fins ben entrat el segle XII la terminologia de l'ordenació no era tan precisa i que les "diaques i abadeses" es consideraven igual d'ordenades que el clero masculí, fins i tot a Occident.³⁷ És evident que aquest tema no es pot atendre a la lleugera.

Examinant els testimonis textuais, literaris, canònics i epigràfics d'Occident,

sembla que la suposició que mai no hi va haver dones amb oficis eclesiàstics és falsa. A Orient són més habituals les inscripcions de dones *diakons* fins ben entrat el segle VI. A Occident també trobam algunes inscripcions, però menys (fig. 5a). En canvi, els testimonis de dones *preveres* (fig. 5b) són més comuns a Occident que a Orient, un factor vertaderament intrigant.³⁸ Curiosament, el que tenim més a Occident són les prohibicions conciliars promulgades per controlar o suprimir la pràctica

Figura 4. Basilica romana de Pudència i Pràxedes. Episkopa Theodora (la primera de l'esquerra). S. IX EC

Figura 5.a. Fotografia de la procedència de dones diaconesses.

Figura 5.b. Fotografia de la procedència de dones "preveres".

existent del diaconat i del presbiterat (sacerdoci).

Com hem vist més amunt, existia una doble sensibilitat dins el mateix corrent eclesial. Pensem que l'ortodòxia cristiana encara no estava fixada de forma definitiva. Doncs, què passava a Occident?, quines tradicions i línies teològiques circulaven per aquells indrets? D'aquí la pregunta crucial: quina sensibilitat i quines tradicions circularen per les nostres illes?, amb quina tradició es legitimava la comunitat de Son Peretó i *Balearia*? Per aportar noves dades a la qüestió cal girar la mirada cap a Occident (nord d'Àfrica, Hispània, la Gàl·lia, Itàlia),³⁹ cap als territoris que tengueren una clara relació amb les Illes Balears.

A finals del segle s. II i començaments del III comencen a proliferar les prohibicions conciliars abans esmentades. Així, tenim el testimoni de Tertul·lià, molt significatiu:

«- De Praesc 41: aquestes dones heretges, quanta audàcia tenen. No tenen modèstia. Són prou intrèpides com per ensenyar, argumentar, fer exorcismes, emprendre curacions i, potser, també batejar!»

«- De Virg.Veland. 9: no està permès a una dona parlar a l'església, ni ensenyar, ni batejar, ni celebrar l'eucaristia, ni reclamar compartir una funció femenina, ni esmentar l'ofici sacerdotal.»

Anem a veure l'origen d'algunes tradicions que pogueren arribar a les nostres illes. D'Àsia Menor hi ha la tradició apòcrifa del segle II de l'era cristiana, els *Fets de Pau i Tecla*; en el mateix context procedeixen les cartes *Pastorales* (deuteropaulines) que combaten aquestes "falses doctrines". Tecla és presentada com un model de vida cristiana, la qual decideix no casar-se i es dedica a la contingència, s'oposa a les pressions socials del seu entorn i provoca un gran escàndol familiar. Des d'aquell moment es converteix en la companya de viatges

de Pau. Fa miracles, pateix presó, martiris i, una dada interessant, es bateja a si mateixa i profetitza, com moltes altres dones que ella i Pau troben pel camí. L'exemple d'aquestes dones i de Tecla servirà i serà un referent molt important per a les dones a l'hora de reclamar el seu paper actiu en les comunitats cristianes. Precisament la tradició de Tecla arriba a ser-ne un referent clar al nord d'Àfrica, on mostren reaccions en contra de tals manifestacions.

Tertul·lià, intentant restringir la pràctica de l'autoritat d'algunes dones cristianes que argumentaven el seu lideratge a partir de tradicions paulines, batiant i ensenyant, diu el següent:

«Però la desvergonyia de la dona, que ha usurpat el dret d'ensenyar, anirà fins a arrogar el de batiar? No, a menys que no sorgeixi una nova bèstia semblant a la primera. Aquella pretenia suprimir el baptisme, i ara una altra voldria administrar-lo ella! I si aquestes dones invoquen les Actes que porten per equívoc el nom de Pau i reivindiquen l'exemple de Tecla per defensar el seu dret a ensenyar i a batiar, que sàpiguen bé això: és un sacerdot d'Àsia qui ha forjat aquesta obra, emmascarada la seva pròpia autoritat sota el nom de Pau [...]»⁴⁰

Si Tertul·lià, cap a principis del s. III, intentava posar fi a aquesta pràctica existent, els testimonis textuais -literaris, canònics i epigràfics- posteriors ens indiquen que no pogué suprimir l'exercici de l'autoritat i el lideratge de dones amb oficis eclesials. Ho testimonia un medalló de mosaic, posterior al 431 de l'era cristiana, trobat a l'interior de la basílica de Sant Agustí, al nord d'Àfrica (Hipona). Pertanyia a una dona, segons el nom, d'origen vàndal: Guilia Runa.⁴¹ El més sorprenent és l'epitafi: "Guilia Runa la presbíterissa, descansa en pau, va viure cinquanta anys" (AE 1953, n. 107, p. 36; 1958, 290, p. 72; 1962, p. 81)⁴². Atreu l'atenció el títol que se li atorga, "Presbíterissa". De fet, la tradició cristiana d'aquestes contrades acceptava l'autoritat i el lideratge de dones amb oficis ordenats. Una altra inscripció procedent de l'Àfrica proconsular ens testimonia el mateix. Gravats damunt una llosa trobam el següent epitafi: "Accepta la doacon(isa)." ⁴³

Si giram la mirada al context insular, sabem que a les Balears va arribar el priscil·lianisme. Els seguidors del bisbe d'Àvila eren condemnats per no seguir el gran corrent eclesial que s'estava imposant a poc a poc. Alguns cànons i cartes episcopals apunten clarament que el priscil·lianisme atorgava a les dones papers de lideratge. Segons conta Sulpici Sever (364-420), contemporani de Jerònim i d'Agustí, quan es va celebrar el primer sínode de Saragossa (380), convocat principalment per combatre el priscil·lianisme, el lideratge de les dones era un dels

temes a tractar.⁴⁴ Sant Agustí, que manté correspondència (Ep. 120 i 205)⁴⁵ amb Consenci, també volia combatre el priscil·lianisme. Curiosament, el següent cànon remet a una altra Epístola, fent al·lusió, precisament, a les juntes clandestines dels priscil·lianismes anomenats “homes estranys”:

«Que tota dona creient que pertanyi a l'Església catòlica s'absenti de les reunions i conventícoles d'homes estranys, i de les dones que donen xerrades, fora doncs l'afany d'ensenyar com d'aprendre, ja que això és el que l'apòstol ordena. (1 Cor 14,34-35; i Tm 2,12: “no consent que la dona ensenyi...”») (EP. 237)

Podem descartar l'arribada a les nostres illes d'alguna d'aquestes tradicions esmentades fins ara? Tertul·lià parla de dones que administraven el bateig i a més ensenyaven. Em deman, què fan dues piles baptismals a Son Peretó i *Balària* enterrada dins la basílica? Podria haver estat ella com una d'aquelles dones de les quals parla Tertul·lià? Dones que legitimen la seva autoritat amb la tradició paulina, fins i tot a l'hora d'administrar el baptisme i ensenyar? A la llum dels testimonis i les prohibicions conciliars posteriors a Tertul·lià, no podem descartar a la lleugera aquesta possibilitat.

Ens acostam al temps de la nostra protagonista. Durant el breu pontificat del papa Gelasi I (492-496), aquest va causar un gran impacte especialment en l'àmbit de les relacions entre l'Església d'Orient i Occident, també entre l'emperador i l'Església. Aquest papa va escriure diverses cartes en una de les quals, datada el 494, promulgava 27 cànons dirigits a l'Església en general. El cànon 26 tracta sobre una notícia que li va arribar sobre l'existència de dones servint a l'altar al sud d'Itàlia, a més a més amb el consentiment dels mateixos bisbes de la zona. La carta fou dirigida als bisbes de les províncies de Lucània, i Bruttium al sud d'Itàlia, i a la província de Sicília. Quatre dels decrets tracten de les viudes i les verges:

«Hem sentit, per a consternació Nostra, que el menyspreu de les coses divines ha arribat fins a tal punt que les dones són animades (firmentur) a servir als sagrats altars (ministrare sacris altaribus) i desenvolupar totes les altres labors (cunctaque) que són assignades només al servei dels homes (non nisi virorum famulatus sexum) i per a les quals elles (les dones) no són apropiades (cui nom competunt).»

Fent referència al cànon i contextualitzant el text de Gelasi a finals del segle V, Giorgio Otranto considera que algunes dones d'aquesta època, havent estat ordenades pels mateixos bisbes, estaven exercint un sacerdocí vertader i pròpiament ministerial en gran part del sud d'Itàlia, i afegeix: “[...] com també en

altres regions anònimes d'Itàlia”.⁴⁶ Aquest autor es basa en algunes inscripcions importants. Trobam al segle IV o V a Tropea, Calàbria, la “presbítera Leta” (fig. 3b). El seu marit (no prevere) manà construir aquesta lauda funerària en memòria seva.

Podria el bisbe Helies haver compartit la mateixa sensibilitat que aquests bisbes del sud d'Itàlia? Per què dic això? Doncs perquè alguns han suposat que Bassus (V-VI), prevere de l'Església de Roma, enterrat a extramurs de la basílica de Son Peretó, va ser enviat per eradicar algun tipus de desordre, però quin? També ens podem demanar quines tradicions seguiren els monjos de Cabrera, ja que cap al 603 una carta de Gregori Magne (Reg. Ep. XIII 48) demanava al defensor Johannes que actuàs amb fermesa davant algun tipus de desordre al monestir. Són preguntes que cerquen una resposta, però haurem d'esperar a les noves dades de futures investigacions.

Si ens acostam al segle VI, trobam una carta escrita per tres bisbes gal·lesos de la diòcesis de Tours, Rennes i Angers del nord de la Gàl·lia, cap al s. 511 de l'era cristiana (Mayer Monumenta, 46-47). Els tres bisbes diuen conèixer l'existència de dones servint a l'altar. La carta anava dirigida a dos sacerdots bretons que distribuïen l'eucaristia amb l'ajuda de les dones en una espècie d'altars portàtils utilitzats per desplaçar-se pel camp rural. Pel context, pareix que era un servei quasi diaconal en l'administració del calze. Tornen a sorgir més preguntes: per què a la lauda de *Balària* hi ha precisament un calze, tot simbolitzant l'eucaristia? Servia *Balària* a l'altar de Son Peretó?

Segueixen les prohibicions conciliars des de Cartago (s. VI), ara sota el domini bizantí. Segons insinuen les fonts, algunes viudes eren ordenades o formaven part dels membres d'algunes esglésies específiques. Un exemple seria el següent: cànon de **Fulgenci Ferrando** de Cartago (547). Recopilant cànons antics, diu: “no és adequat que les dones que entre els grecs es diguin *presbíteres*, i que entre nosaltres es diguin viudes, o ancianes, casades una sola vegada, i inscrites, siguin designades com a ordenades a l'Església” (CCL 148). Fou *Balària* una viuda ordenada?

Comentaristes posteriors, com el bisbe Atto de Vercelli, del s. X, donen per fet que varen existir dones diaconesses i *preveres*, ordenades igual que els homes en dates més antigues.⁴⁷

En el context de l'antiguitat tardana, és un període de transició on sorgeixen nous fenòmens (cristianisme com a religió oficial a la qual se suma la progressiva separació de l'Imperi d'Orient i Occident, etc.). Un grup de dones cristianes, pertanyents a la noblesa, irrompen dins l'escenari públic sota la bandera de l'ascetisme i es converteixen en protagonistes de les seves vides. Algunes d'elles

deixen els seus marits i funden monestirs. D'aquestes dones, en tenim testimoni gràcies als seus contemporanis masculins. És interessant el testimoni d'Olimpia. Per les cartes que s'escriu amb Joan Crisòstom (s. IV-V de l'era cristiana), l'autor la descriu amb aspectes d'autoritat. Les categories emprades per definir-la són les de “*diakon*” (en masculí); “*benefactora*”, una autoritat que no només es reflecteix en l'àmbit social, sinó en el personal com a asceta; i “*eclesial*”, pel fet de ser fundadora monàstica.⁴⁸ Podria haver seguit *Balària* els mateixos passos que Olimpia? No veig per què no.

De fet, J. Amengual Batle dedica un petit punt a la **dona com a protagonista en els canvis religiosos de les Illes Balears**. Li crida l'atenció, com a mi, el fet que els autors antics atorguin una gran importància a les dones dins l'activitat religiosa. Quan fa referència a les grans famílies, posa al mateix nivell el protagonisme d'homes i dones, fins i tot les considera com a més influents.⁴⁹ Sabem per Sever que l'alta societat menorquina coneixia també l'estat de les verges. En la circular de Sever es parla de la verge noble Theodora. Cal fer menció a la dona del magnat Theodorus, que es converteix al cristianisme a l'illa de Mallorca. Artemisa és una altra protagonista que s'havia allunyat a una propietat rural amb dues altres dones de l'aristocràcia jueva per convertir-se també al cristianisme. En certa manera s'està dient que aquestes dones exercien un tipus d'autoritat dins el cristianisme antic, fins i tot un cert poder. Ara bé, el tipus d'autoritat l'hauríem de matisar i examinar cautelosament. I *Balària*? M'atreveixo a dir que el seu paper fou igual o més important. Tal vegada hi ha una connexió entre aquestes dones cristianes i els orígens del cristianisme a Mallorca, però cal esbrinar quin.

Conclusions

A les alçades del nostre article i a la llum dels testimonis revelats sobre dones amb autoritat dins el cristianisme antic, ja no podem mirar la nostra protagonista amb els mateixos ulls en què la miràvem fins ara, ans encara més amb una brillantor especial.

Podem considerar *Balària* com una dona cristiana amb *autoritat* dins la comunitat de Son Peretó? Analitzat el terme a la llum del context històric i de tots els testimonis textuais literaris, canònics i epigràfics, és del tot evident que alguna *autoritat* hi va exercir.

Podem saber d'on i de quina època era la nostra protagonista? Segurament l'hem de col·locar entre finals del s. V, entrant ja dins el VI. El seu nom, en llatí, ens podria indicar la seva procedència romana. També podria ser, com indica el bisbe Sever, una dona nativa convertida al cristianisme, com ho fou en el seu moment l'esposa (resident a Mallorca) del magnat jueu Theodorus (resident a Menorca). Ara

bé, davant les evidències arqueològiques de les basíliques paleocristianes, m'inclin més a pensar que *Balària* venia de fora. Tenim molts testimonis, de cap al segle IV, de dones que viatjaven soles, sense els seus marits, per fundar monestirs i noves comunitats cristianes. Dones cristianes que ensenyaven i batiaven amb autoritat. Dones que lideraven comunitats i es convertien en vertaderes guies espirituals. Les fonts històriques ens indiquen que algunes d'aquestes dones eren hispàniques.⁵⁰ També sabem que des del nord d'Àfrica hi hagué importants emigracions cap a les Illes després del sínode de Cartago (484). Podem ignorar, a la vista dels testimonis exposats, la possibilitat que la nostra protagonista fos com una d'aquestes dones, valenta (com indica el seu nom) i amb empenta evangelitzadora? És evident que no poden descartar aquesta possibilitat a la primera. A més, el detall de la λ grega ens podria indicar alguna cosa més sobre la seva identitat. De totes formes, fos d'on fos aquesta dona, la seva importància clama per si sola.

La bellesa de la seva lauda sepulcral, la seva força expressiva i la gran càrrega teològica ens indica, sorprenentment, que fou una dona amb un reconeixement especial dins la comunitat de Son Peretó. Qui dissenyà el mosaic sabia bé què feia. Si es volia deixar constància de la seva rellevància dins la comunitat es va aconseguir perpetuant la seva memòria sobre la seva lauda sepulcral. El simbolisme representat en el mosaic denota un coneixement profund de la tradició evangèlica. Hi hauria la possibilitat, tal com succeïa en alguns casos, que fos la pròpia *Balària* qui dissenyàs en vida la seva pròpia lauda sepulcral. És interessant que la majoria d'historiadors apuntin a fer-ne una lectura eucarística: el pa eucarístic (l'hòstia) i el calze (el crater). Els dos coloms que miren cap al tema central -des del meu punt de vista- s'ha interpretat massa a la lleugera com a símbol de la pau eterna. Més important encara per al cristianisme és el símbol de l'Esperit Sant, rebut en el baptisme de conversió (o per imposició de mans). Aquesta identificació entre l'Esperit i el colom ja la trobam en els textos del *Nou Testament* i està situat al mateix centre de la transmissió de la fe cristiana: “[...] i tot seguit, mentre sortia de l'aigua, va veure que el cel s'esquinçava i l'Esperit, com un colom, baixava cap a ell” (Mc 1,10; Jn 1,32-34). Em demano quin motiu va moure la comunitat cristiana de son Peretó a col·locar en la seva lauda sepulcral un simbolisme d'aquestes característiques, d'una profunditat teològica excepcional on les imatges supleixen amb força les paraules.

A partir del moment que la trobam enterrada a l'interior de la basílica, la seva importància va en augment. L'enterrament a l'interior de la basílica solia ser privilegi reservat als membres més importants de la comunitat. Segons pareix, aquest privilegi es destinava generalment als membres del clero (cal establir més paral·lelismes sobre la qüestió). Segons les restes arqueològiques, fou enterrada juntament amb un infant. No podem descartar que fos el seu infantó; també hi ha

la possibilitat que fos adoptat. De totes formes, és estrany que la lauda no indiqui el nom de qui fou el seu fill o filla, com era costum en la majoria d'enterraments familiars. El protagonisme de la lauda recau, doncs, només en ella. Quin tipus d'autoritat va exercir *Balària*, quin atribut o qualitat personal la col·locà en posició de preeminència o supremacia (moral) sobre la comunitat? Va poder exercir alguns dels oficis ordenats esmentats, “diakon, presbítera, episkopa”? Doncs cal esbrinar-ho i no es poden descartar noves hipòtesis a partir de les noves evidències exposades. En aquests moments, noves preguntes en sorgeixen i noves hipòtesis són possibles.

Així ho hem de llegir a la llum dels testimonis textuais i del context històric. D'aquesta època són, precisament, les prohibicions conciliars del papa Gelasi. Recordam també Fulgenci Ferrando, des de Cartago (547), amb els seus cànons prohibitius. Podria ser aquest, motiu suficient, per a no deixar constància escrita d'un possible ofici eclesial a la lauda sepulcral de *Balària*? Evidentment que sí. Darrere d'ella hi havia tota una comunitat cristiana.

Tenim un paral·lelisme molt expressiu a les catacumbes de San Genaro de Nàpols. Un fresc d'una dona anomenada Bitàlia (Vitàlia) de cap al s. V. Porta una casulla de color vermell fosc amb mànigues molt llargues i en actitud celebrant davant un espècie d'altar. Alça una copa de vi i un espècie de recipient amb aigua. Per sobre i darrere ella, hi apareixen representats uns còdexs que podrien interpretar-se com els Quatre Evangelis. Una inscripció funerària la identifica: “Bitàlia descansa en pau”. Tampoc no s'hi indica cap ofici ordenat. En canvi, pel conjunt del simbolisme que l'envolta, recents investigacions l'han reconeguda i interpretada com una verdadera *prevere* celebrant l'eucaristia i la litúrgia de la paraula.⁵¹ Sense arribar a cap conclusió, no seria absurd pensar que *Balària* fos un cas similar al de Bitàlia de Nàpols.

Podem saber quina tradició cristiana legítima i guiar la comunitat de Son Peretó? En contra del que pensa la majoria de la gent, per aquella època circulaven una quantitat immensa de tradicions cristianes. Totes elles pretenien representar la tradició autèntica, apel·lant a figures amb autoritat carismàtica. Uns apel·laven a Pere, d'altres a Pau, d'altres a Maria Magdalena, d'altres a Joan, alguns a Jaume (germà del Senyor), etc. Moltes d'aquestes tradicions neixen sota inspiració dels primers textos cristians del *Nou Testament* (Mc, Mt, Lc, Jn, fets, epístoles, ap.). Hem de pensar que la clausura del cànon definitiu de les Escriptures no va ser una tasca fàcil i es va veure afectada per les controvèrsies teològiques desencadenades en els segles III, IV i V. A Son Peretó podrien haver arribat tradicions del nord d'Àfrica des de Cartago o Itàlia, fins i tot vingudes de Síria i Palestina. Tradicions paulines, tradicions evangèliques, tradicions apòcrifes i gnòstiques. De fet, a les

Balears arribà el priscil·lianisme. De totes formes, amb la possibilitat real que fos *Balària* qui administràs el baptisme de conversió, tradicions com *els Fets de Pau i Tecla*, podrien haver atorgat *autoritat* a la comunitat de Son Peretó.

Ja he fet menció del *prevere* Bassus, procedent de l'Església de Roma. Així ho indica l'epitafi de la seva lauda sepulcral, trobada a extramurs de la basílica de Son Peretó. Ja hem dit que alguns estudis han insinuat que Bassus fou enviat des de Roma per posar algun tipus d'ordre a la comunitat cap al segle V-VI. Ja passava el mateix amb els monjos de Cabrera. Em deman quin desordre podria haver pertorbat la comunitat de Son Peretó. Sabem que en aquest moment, des de Roma, el papa Gelasi I (492-496) estableix uns cànons restringint la pràctica ministerial de les dones, ordenades pels mateixos bisbes de la regió del sud d'Itàlia. Trobam paral·lelismes a les Gàl·lies de dones administrant el calze, etc. Fou aquest un dels motius de la visita de Bassus? Hem de senyalar que és precisament, en aquesta època, s. IV i V, quan es desenvolupen els debats més candents sobre la dona, la sexualitat i el matrimoni. També és quan es promulguen més prohibicions conciliars a Occident, fet que evidencia la pràctica que es vol combatre.

Què diuen els investigadors sobre la nostra indubtable protagonista? Doncs m'ha ajudat molt la recopilació d'opinions que Isabel M. Riera i R. Júlia Ramon en fan en el seu article, ja mencionat. Així, s'ha parlat d'ella com a màrtir. D'aquesta opinió és Ferrer (pel símbol de la palma). Aquesta hipòtesi sembla poc probable si tenim en compte que s'ha trobat a l'altar amb un reliquiari. A més, les darreres persecucions sota el mandat de Dioclecià havien cessat. A. Batle només fa una petita descripció del mosaic i de la inscripció de la seva lauda; això i tot, reconeix el seu simbolisme eucarístic. En canvi, Pinya creu que *Balària* pertanyia a una família noble. Segons ell, fou una benefactora. Aquesta podria ser una possibilitat. Ara bé, hi ha la tendència a minimitzar la seva funció. Amb massa freqüència es dona per fet que una benefactora estava absenta de qualsevol lideratge dins la comunitat cristiana, quan la majoria de vegades les evidències històriques del cristianisme primitiu ens demostren més bé el contrari. Moltes dones de l'aristocràcia, atretes per una experiència de fe cristiana, donaven les seves cases per construir monestirs o fundar comunitats; a canvi, la seva autoritat les convertia en vertaderes líders i guies espirituals. Fins i tot algunes eren ordenades diaconesses, com demostren els testimonis de Febe i Olímpia.

L'opinió agosarada de Mn. Aguiló, pronunciada a la conferència de l'any 1918 al Museu Diocesà, no pareix tan equivocada. Ell considerà *Balària* com la fundadora de la basílica. No sé si era conscient del que deia. Però a la llum de tot el que hem revelat, implicaria atorgar a *Balària* una *autoritat* eclesial rellevant dins la comunitat de Son Peretó i dins el cristianisme antic.

En definitiva, un nou ventall de noves hipòtesis s'està obrint pas davant la pregunta primera de qui fou aquesta dona. Una cosa és evident, el seu protagonisme. *Balària* fou prou important per a la comunitat cristiana de Son Peretó. Per què, si no, enterrar-la en un lloc tan privilegiat i sagrat com és dins la basílica? L'apassionant aventura de seguir les seves petjades ens ha duit a revelar i recuperar part de la seva història, unida sens dubte a la vida de la comunitat de Son Peretó.

El mosaic, especialment, en denota la seva importància. La seva solemnitat ens dóna pistes clares de la seva vàlua, testimoni actiu en el desenvolupament del cristianisme i model cristià a seguir. Noves hipòtesis sorgeixen davant la possibilitat real que *Balària* exercís algun tipus d'autoritat eclesial dins la comunitat. Doncs no seria absurd, a la llum dels testimonis existents.

Així, reconèixer i revelar l'autoritat d'aquesta dona, la nostra estimada *Balària*, protagonista real de la història del cristianisme a Mallorca, ens ha duit a reconèixer i revelar també part de la història perduda de Manacor... Encara queden moltes llacunes que aclamen ser revelades. Aquest article ha estat, només, la primera espurna d'una revelació més profunda.

NOTES

- 1 Virginia Woolf, *Diario de una escritora*. O. Bell i A. McNeillie (ed.), p. 134.
- 2 Marta Lamas, "Usos, dificultades y posibilidades de la categoría 'género'" a Marta Lamas. *El género: la construcción cultural de la diferencia sexual*. Mèxic, Miguel Angel Porrúa-PUEG-UNAM, 1996.
- 3 Una explicació detallada d'aquest mètode la trobam a l'obra d'E. Schüssler, *Pero ella dijo*.
- 4 J. Gómez Pallarés, *Epigrafia cristiana sobre mosaico de Hispania: Tipología de una tradición*. UB.
- 5 *Ibid*, Amengual I Batle, J. *Orígens del Cristianisme a les Illes Balears*. Volum I, pàg. 377.
- 6 DE PALOL *Arqueologia*, p219; veure també AMENGUAL I BATLE, J. *Orígens del Cristianisme a les Illes Balears*. Volum I.
- 7 P. Palol, *Arqueologia cristiana de España romana. Siglos IV-VI*. Citat al treball d'Isabel M. Riera i R. Júlia Roman, *Els mosaics de Son Peretó*, pàg. 36.
- 8 *Ibid*. Citat al treball d'Isabel M. Riera i R. Júlia Roman, *Els mosaics de Son Peretó*, pàg. 33.
- 9 El moviment arrià, del bisbe Arri, sacerdot a d'Alexandria, líder del moviment, negava la total divinitat de Jesucrist cap al 319. Més tard, el 379, fou condemnat pel gran corrent eclesial, però es va infiltrar entre diferents pobles germànics que varen conèixer el cristianisme a través de bisbes arrians. Els vàndals foren uns dels pobles on l'arrianisme tengué més influència.
- 10 Abreviatura de la font: AE, L'Année Épigraphique, Press Universitaires de France, París 1888.
- 11 C. GODOY FERNÁNDEZ, *Arqueologia y liturgia. Iglesias hispánicas (siglos IV al VIII)*, pàg. 361.
- 12 *Ibid*, pàg. 34-36.
- 13 S. Alcaide, C. Mas, M.A. Cau, "L'antiguitat tardana al municipi de Manacor: arquitectura cristiana i territori", a *III Jornades d'Estudis Locals de Manacor*.
- 14 Cristina Godoy a *Arqueologia y liturgia. Iglesias hispánicas (siglos IV al VIII)*, pàg. 358. Defineix l'espai arquitectònic: "és l'escenari físic de l'església amb les seves diferents parts constitutives: els pòrtics, els peus de la basílica, les naus i l'absis. No sempre l'emplaçament del mobiliari litúrgic -que indica la utilització ritual dels àmbits - és uniforme, sinó que varia segons les diferents àrees geogràfiques de l'orbe cristià en consonància amb unes tradicions en els usos litúrgics".
- 15 Valèria, nom llatí, derivat del verb *Vleo*, 'ésser fort': 'Sa, fort'. J. M. Albaigès i Olivart. *Diccionari de noms de persona*.
- 16 *Ibid*, citant l'estudi de P Palol, *Arqueologia cristiana de España romana. Siglos IV-VI*.
- 17 Text *MAMA* 3,212b, pàg.133.
- 18 Les referències estan agafades del treball abans esmentat sobre els mosaics: Isabel M. Riera i R. Júlia Roman, *Els mosaics de Son Peretó*. P. BATLE, "Arte Paleocristiano" a *Ars*, pàg. 222 1947; B. PINYA, "El museo arqueológico y basílica primitiva de Manacor". *Panorama Balear*, 28, Palma 1953; P. Palol, de et alter 1967. "Notas sobre las basílicas de Manacor, en Mallorca". *Trabajos del Museo de Mallorca*, 3. Palma. de et alter 1967.
- 19 *Ibid*, Cf, R. FERRER, *La gran basílica de Son Peretó. El descubrimiento contado con sencillez*. Palma 1953; veure també P. XAMENA; F. RIERA, *Història de l'Església a Mallorca*, pàg. 24.
- 20 J. AMENGUAL I BATLE, "El segle V: de la romanitat política a la cultural a les Balears", *Mayurqa* (2003), 29:155-172. Per a més detalls llegir Amengual i Batle, J. *Orígens del cristianisme a les Balears i el seu desenvolupament fins a l'època musulmana*, II, Mallorca 1992, pàg. 12-65.
- 21 Cf. Joan Corominas I José Antonio Pascual, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico I*. Pàg. 416.
- 22 J. DUBISCH, *Gender and Power in Rural Greece*, pàg. 18.
- 23 A vegades, en lloc d'aquesta paraula s'utilitzava "imperium": 'orde, mandat'.
- 24 Cf. Joan Corominas I José Antonio Pascual, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico II*. Pàg. 588.
- 25 Veure Apuleyo, *Metamorfosis*, 9, 14.
- 26 Veure Tàcit, *Diálogos*, 28, 4-5.
- 27 MARGARET. Y. MAC DONALD, *Las mujeres en el cristianismo primitivo y la opinión pagana*, 44-63.
- 28 *Bulletin de Correspondence Hellenique*, 101 (1977), pàg. 210,212.
- 29 B. Brooten, *Women Readers in the ancient synagogue*. Pàg. 13-14.
- 30 AGUIRRE, R., *Del movimiento de Jesús a la Iglesia cristiana*.
- 31 G.THEISSEN, *El movimiento de Jesús*, 35.
- 32 MARGARET. Y. MAC DONALD, *Las mujeres en el cristianismo primitivo y la opinión pagana*. 18.
- 33 *Oratio in Mulieres *unguentíferas* (Relat d'aparició del Ressuscitat a Maria Magdalena.)
- 34 BERNABÉ (ed.). *Mujeres con autoridad en el cristianismo antiguo*. Pàg.11-13. EVD, col. Aletheia 4.
- 35 Trobam els textos literaris de Mayer Josephine, els estudis de Gryson i Martimort, i les col·leccions

- d'inscripcions parcials que s'esmenten o es tracten en els treballs de Susannah Elm, Ute Eisen i Giorgio Otranto.
- 36 KEVIN MADIGAN I CAROLYN OSIEK (ed.), *Mujeres ordenadas en la Iglesia primitiva. Una historia documentada*.
- 37 Macy Gary, "The ordination of Women in the Early Middle Ages", 481-507. *Theological Studies* 61 (2000).
- 38 GIORGIO OTRANTO. "Notes on the Female Priesthood in Antiquity," by; Eisen Ute, *Women Officeholders in Early Christianity: Epigraphical and Literary Studies*, Liturgical Press, Collegeville 200.
- 39 AMENGUAL I BATLE, J. *Orígens del Cristianisme a les Illes Balears*. Volum I, pàg. 525.
- 40 TERTUL·LIÀ, *Sobre el bautismo, 17.4*. Trad. C. García Gual, *Audacias femeninas*, Madrid 1991, pàg. 65.
- 41 Abreviatura de la font: AE, L'Année Épigraphique, Press Universitaires de France, Paris 1888.
- 42 Per a una explicació més detallada, MADIGAN, KEVIN I OSIEK, CAROLYN (eds), *Mujeres ordenadas en la Iglesia primitiva. Una historia documentada*. Pàg. 293-294.
- 43 AE 1981,881, pàg. 249. (Année Epigraphique, Presses Universitaires de France, Paris 1888.)
- 44 Veure *Historia Sagrada* 3.
- 45 AMENGUAL I BATLE, J. *Orígens del Cristianisme a les Illes Balears*. Volum I. Pàg. 218.
- 46 GIORGIO OTRANTO. "Notes on the Female Priesthood in Antiquity," by; Eisen Ute, *Women Officeholders in Early Christianity: Epigraphical and Literary Studies*, Liturgical Press, Collegeville 200.
- 47 Otto de Vercelli. *Epistola VIII*. Veure comentari de Martimort, "Deaconesses", 209-210 i Otranto/Rossi, "Priesthood", 90-92.
- 48 F. RIBAS REBAQUE, "Vidas paralelas: Olímpia" (360-410) y "Pulqueria (399-453): Adversus versus Potestas" a Bernabé (ed.). *Mujeres con autoridad en el cristianismo antiguo*. Pàg. 11-13. EVD, Col. Aletheia 4.
- 49 JOSEP AMENGUAL I BATLE, "El segle V: de la romanitat política a la cultural a les Balears", 163.
- 50 RAMON TEJA, *Emperadores, obispos, monjes y mujeres. Protagonistas del cristianismo antiguo*. Pàg. 195-231.
- 51 WOC. periòdic del l'organització Women's Ordination Conference (WOC): "New Women, New Church", octubre 1990, i també en el de 1993, pàg. 5.
- BERNABÉ C. (ed.). *Mujeres con autoridad en el cristianismo antiguo*. Pàg. 11-13. EVD, Col. Aletheia 4. Estella 207.
- BROOTEN. B. J., *Women Readers in the ancient synagogue*. Brown Judaic Studies 36.
- COROMINAS J. I J. ANTONIO PASCUAL, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico I*, Gredos, Madrid, 1980.
- DEWEY, JOANNA, "De las historias orales al texto escrito", *Concilium* 276 (1998).
- DUBISCH. J., *Gender and Power in Rural Greece*. Pàg. 18. University Press, Princeton, NJ, 1986.
- ELM. SUSANNAH. *Virgins of God: The Making of Asceticism in Late Antiquity*, Oxford University Press, Nueva York, 1994.
- GRYSON R., *Ministry of Women in the Early Church*, Liturgical Press, Collegeville, 1946.
- GODOY FERNÁNDEZ C., *Arqueología y liturgia. Iglesias hispánicas (siglos IV al VIII)*, Barcelona, 1995.
- MADIGAN. KEVIN I OSIEK. CAROLYN (ed.), *Mujeres ordenadas en la Iglesia primitiva. Una historia documentada*. EVD, Col. Aletheia. Estella 207.
- MAC DONALD, MARGARET.Y., *Las mujeres en el cristianismo primitivo y la opinión pagana*. (Agora17), Estella (Navarra): Verbo Divino, 2004.
- MARTIMORT, A. GEORGE. *Deaconesses: An Historical Study*. Ignatius Press, San Francisco, 1986.
- MAYER, Monumenta: *Monumenta de viduis diaconissis virginibusque tractantia*. Josephine Mayer (ed.), Florilegium Patristicum 42, Peter Hanstein, Bonn, 1938.
- OTRANTO. G/ROSSI, "priesthood, Precedent and Prejudice. On Recovering the Women Priests of Early Christianity" by Mary Ann Rossi (see [credits](#)) from: *Journal of Feminist Studies* 7 (1991) n. 1, pàg. 73 -94. it contains a translation from the italian of "notes on the female -priesthood in antiquity," by giorgio otranto.
- OSIEK C.; MACDONALD M. Y; TULLOCH J. H., *El lugar de la mujer en la iglesia primitiva*. Ed. Sígueme 122, Salamanca, 2007.
- PALOU, P. *Arqueología cristiana de la España romana. Siglos IV-VI*, CSIC. Madrid, 1967.
- PALLARÉS. GÓMEZ J., *Epigrafía cristiana sobre mosaico de Hispania: Tipología de una tradición*. UB.
- SCOTT J. W., "El género: una categoría útil para el análisis histórico", en J. Amelang y Mary Nash (comp.) (1990): *Historia y género: las mujeres en la Europa moderna y contemporánea*, Ed. Alfons el Magnanim, Barcelona.
- RIERA ISABEL M, i R. JÚLIA ROMAN, "Els mosaics de Son Peretó", *Aplecs de cultura i Ciències Socials*, Papers de sa Torre, Manacor (Mallorca) 1995.
- STEGEMANN. E., W. STEGEMANN, *Historia social del cristianismo primitivo*, 490.
- TEJA. R., *Emperadores, obispos, monjes y mujeres. Protagonistas del cristianismo antiguo*. Ed. Trotta, Madrid, 1999.
- UTE EISEN, *Women Officeholders in Early Christianity: Epigraphical and Literary Studies*, Liturgical Press, Collegeville, 2000.
- WOOLF VIRGINIA, *Diario de una escritora*. O. Bell i A. McNeillie (ed.), Ediciones y Talleres de Escritura Creativa Fuentetaja, Madrid, 2003.
- XAMENA. P; F. RIERA, *Història de l'Església a Mallorca*. Col. Els treballs i els Dies, Ed. Moll, Mallorca, 1986.

BIBLIOGRAFIA:

AGUIRRE, R., *Del movimiento de Jesús a la Iglesia cristiana*. (Agora 4), Estella (Navarra), Verbo Divino 2001.

AMENGUAL I BATLE, J. *Orígens del cristianisme a les Balears i el seu desenvolupament fins a l'època musulmana*, II, Mallorca 1992.

- *Orígens del cristianisme a les Balears* V, I-II. Ed. Moll, Mallorca, 1991.